

Quan uellem nescire litteras.
El De Clementia de Sèneca i la seva aplicació
durant el quinquennium Neronis
Joan Oller

“Un dia, en demanar-li que firmés, segons el costum, una sentència de mort, va exclamar: Més m’estimaria no saber escriure!”

En aquest fragment de la vida de *Neró* de Suetoni (X, 3) corresponent als inicis del regnat d’aquest emperador, podem observar una afirmació del propi cèsar que mostra com els autors clàssics inicialment li atribuïen una actitud mesurada i, sobretot, clement¹. I aquest és un aspecte clau ja que la clemència serà l’element bàsic al voltant del qual pivotaran els ensenyaments polítics que Sèneca intentarà inculcar al jove Neró, especialment a partir de la seva obra política per excel·lència: *De Clementia*. Tradicionalment, s’ha considerat que aquesta influència de Sèneca, juntament amb la del prefecte del pretori, Burrus, marcarà l’activitat política de Neró durant els seus primers cinc anys de govern, l’anomenat *quinquennium Neronis*. Un període de bon govern que es veurà trencat abruptament i donarà pas a una altra etapa en què la direcció de l’Imperi patirà un seguit d’abusos i desviacions a causa del descontrol i els vicis del propi Neró.

Sèneca: filòsof i polític?

Plantejar un estudi sobre el pensament polític de L. Anneu Sèneca resulta quelcom complex atès que no existeix una doctrina clara en aquesta direcció per part del filòsof romà². El que trobem són un seguit d’idees i pensaments repartits en les diferents obres que l’autor anà redactant al

1. Bàsicament les principals fonts per aquest moment serien Suetoni i les seves *Vides dels dotze Cèsars*, Tàcit i els seus *Annals* i Cassi Dió i la seva *Història Romana*.

2. Segons C. Codoñer, en les obres de Sèneca no es pot parlar d’una doctrina política determinada sinó més aviat d’una ideologia política reflectida en diversos dels seus treballs: C. CODOÑER. “La expresión del poder en Sèneca” *Seneca, uomo politico e l’età di Claudio e di Nerone. Atti del Convegno Internazionale*. Bari: Edipuglia, 2003, p. 55.

llarg de la seva vida. Així, hi hauria obres en què es parlaria de la relació entre el filòsof i l'activitat política, com el *De breuitate vitae* o *De tranquillitate animi*. O d'altres que consistirien en una dura crítica política com el cas de la *Sàtira de la mort de Claudi* o *Apocolocintosi*. Amb tot, si hi ha una obra de Sèneca en la qual s'expressa quelcom similar a una teoria política, sens dubte aquesta és el *De Clementia*, i és per això que hi centrarem la nostra anàlisi. Sobre el *De Clementia* existeixen importants problemes d'interpretació que afecten aspectes claus com el seu moment de redacció o si estem davant d'un text complet o inacabat; tot i això, el que sembla clar és que seria una mena de tractat polític de tipus alligador dirigit a Neró i realitzat en els primers anys del seu govern³. Això ofereix una visió clau per entendre els principis teòrics que regiren aquest quinquenni inicial de govern neronià, partint de la idea que les fonts transmeten que Sèneca fou preceptor i principal conseller (juntament amb Burrus) de l'emperador durant aquest període.

Cal dir, abans que res, que la filosofia de Sèneca s'emmarca dins del corrent estoicista greco-romà, també anomenat de la Nova *Stoa*, del qual Sèneca fou el màxim exponent al costat d'Epíctet i, anys més tard, l'emperador antoní Marc Aurel·li. En general, podem dir que aquest corrent de l'estoïcisme estigué marcat per un major interès per l'aspecte ètic de l'èsser humà i per la seva relació amb l'entorn social⁴. Sèneca fou el primer gran exemple d'aquest renovat interès. Les seves obres suposaren una aproximació estoica a aquests aspectes que alguns autors han considerat com a "eclèctica", ja que utilitzà un gran nombre de fonts diverses, les quals reinterpretà i reelaborà⁵. Es tractaria, doncs, d'un estoïcisme heterodox i poc lligat a doctrines concretes⁶. No entrarem, però, en una disquisició sobre les característiques generals del pensament filosòfic senequià, ja que això suposaria sobrepassar els objectius d'aquest estudi. Per tant, ens centrarem en els elements propis de teoria política que es poden extreure de les seves obres, principalment del *De Clementia*.

La primera qüestió que cal abordar és la que té a veure amb la mateixa actitud de Sèneca envers Neró i la seva política. És a dir, la qüestió de la participació política del filòsof. Ja hem comentat que algunes obres com el *De breuitate vitae* o *De tranquillitate animi* tracten directament sobre la visió del filòsof pel que fa a aquest punt. Així, veiem

3. Sobre les diferents problemàtiques al voltant de l'elaboració del *De Clementia*, l'estudi més extens és el de B. MORTUREUX. "De Clementia". ANRW, 36.3, 1989, pp. 1639 – 1685. A un nivell més purament lingüístic: B. MORTUREUX. *Recherches sur le De Clementia*. Brusel·les: Latomus, 1973.

4. A la vegada, s'ha tendit a remarcar un major interès d'aquests autors en l'aspecte religiós. Per exemple, pel cas del propi Sèneca: H. RODRÍGUEZ. "El pensamiento de Séneca". *Folia Humanistica*, 14, 1976, p. 775.

5. Com seria el cas de E. GARCÍA a "La implantación política del pensamiento de Séneca". *Hispania Antiqua*, XIV, 1990, p. 139.

6. M.A.F. MARTÍN. “Sèneca en contexto: un cordobés en la Roma Imperial”. *Lucio Aneo Séneca. La interioridad como actitud y conciencia moral. Una investigación documental de su obra y pensamiento*. Documentos A, 7, 1994, p. 47.

7. Aquest debat és tractat especialment en la seva obra *De otio*, tradicionalment datada cap a l'any 62 d.C.; és a dir, en ple procés de retirada política de Sèneca.

8. E. GARCIA. *Op. cit.*, p. 141.

9. M. Garcia defineix acertadament l'obra com un “mirall de prínceps” que havia de portar Neró a reinstaurar el govern ideal dins de l'Imperi. Dins de: SÈNECA. *Sàtira de la mort de Claudi (Apocolocintosi). La Clemència*. Introducció de Manel Garcia Sánchez. Barcelona: La Magrana, 2002, p. 42.

10. I. ROCA. “Elementos de teoría política en Séneca”. *Séneca dos mil años después. Actas del Congreso Internacional Conmemorativo del Bimilenario de su nacimiento*. Córdoba: Publicaciones de la Universidad de Córdoba y Obra Social y Cultural Cajasur, 1997, p. 160.

11. F. PRIETO. “El pensamiento político de Séneca”. *Revista de Occidente*, 147, 1975, p. 288.

12. Un *silentium* que faria referència només a la participació directa dins de l'àmbit polític ja que a nivell literari continuarà escrivint obres en què tractarà aspectes polítics com el *De beneficiis*, o sobre la postura filosòfica davant la tirania com el ja citat *De otio*.

que Sèneca debat sobre la idea estoica de si el savi ha de quedar-se en la mera activitat intel·lectual o si ha de combinar l'acció amb la contemplació i, per tant, participar en l'activitat política⁷. Tot i que en la seva densa producció literària hi ha moments en què no queda excessivament clara la seva posició sobre aquesta problemàtica, si seguim les seves *Cartes a Lucili*, veiem com clarament Sèneca defensa el caràcter pràctic i no especulatiu de la filosofia. Per tant, aquesta ha de rebassar l'àmbit purament intel·lectual per entrar en el polític, contribuint a conformar una consciència individual que aporti les eines indispensables per poder jutjar entre el bé i el mal, les bones i males accions⁸. Tenint en compte que en aquest moment les decisions polítiques últimes estaven en mans d'una única persona, la formació d'aquesta consciència individual resultava un element clau per a l'esdevenir de l'Imperi. Sèneca s'adonà d'aquesta situació i entengué que la principal eina per crear aquesta consciència era la pedagogia política aplicada al governant. És en aquesta línia que va cobrar sentit la redacció d'una obra com el *De Clementia*, paradigma d'aquest intent estoic d'educar el futur governant en la rectitud del govern just i humà⁹. En certa manera, Sèneca seguirà l'exemple de Ciceró, en tant que es considerarà ciutadà i, com a tal, havia de formar part de la vida política de Roma per contribuir al seu correcte funcionament¹⁰. En principi, aquesta participació política no havia de suposar una renúncia als seus ideals filosòfics i és així com planteja aquesta intervenció directa el filòsof cordovès. Ara bé, com analitzarem posteriorment, aquesta relació entre els ideals defensats en les seves obres i la realitat que visqué al llarg de la seva vida i carrera política resulta de vegades difícil de trobar i fou una de les principals acusacions a què hagué de fer front per part dels seus enemics i detractors. Aquesta participació en els afers públics només podia donar-se quan el govern ho permetia, mentre que quan aquest esdevenia de tipus tirànic, el filòsof havia de practicar una abstenció política total i només participar a través d'un magisteri moral o de la resistència espiritual¹¹. És en aquest sentit que Sèneca viurà els seus darrers anys de vida, marcats pel retirament de l'activitat pública i per l'oposició al govern neronià a través del *silentium*¹². De fet, demanà dues vegades a l'emperador la seva retirada de l'àmbit públic (els anys 62 i 64 d.C.) i progressivament anà desapareixent de la vida política romana. Per tant, Sèneca intentà influenciar en la vida política de l'Imperi seguint els seus criteris estoics. Una

altra cosa és que realment se'n sortís i aconseguís impregnar el jove emperador de la seva ideologia. Per poder veure-ho, abans hem d'entendre quina concepció plantejà Sèneca sobre l'Estat i el governant ideal.

Sèneca i el *De clementia*: l'Estat, el rei i els súbdits

La concepció política de l'Estat i el *princeps* en Sèneca es troba disseminada per totes les seves obres i, fins i tot, es considera que les seves tragèdies tenien un cert interès a realitzar pedagogia política¹³. Però l'exemple paradigmàtic fou el *De Clementia*, escrit al voltant de l'any 55 d.C.¹⁴ i amb una voluntat alligadora clara: el filòsof estoic buscava marcar els paràmetres que havien de portar el jove emperador cap a un regnat moderat, just i brillant. En aquest sentit, l'autor oferí un programa de govern que havia de ser la base d'actuació de Neró i que havia de regir els designis de l'Imperi. Sèneca és conscient del moment històric en què viu i és per això que no renuncia a la figura de l'emperador ni posa en dubte la legitimitat de l'Imperi¹⁵. Tot el contrari, a través de les primeres pàgines de l'obra podem veure clarament que es posiciona a favor d'una concepció gairebé absoluta del monarca que és “el jutge de la vida i la mort de les nacions” i que, per la boca del qual, “la fortuna anuncia què vol que sigui donat a cada mortal” (I, 1, 2)¹⁶. Aquesta visió de poder total, però, ve d'alguna manera moderada per les referències en d'altres obres o escrits atribuïts a Sèneca com l'*Apocolocintosi*, la *laudatio* fúnebre de Claudi o el discurs realitzat a la cúria com a punt inicial del regnat de Neró¹⁷. En aquestes darreres, per boca de Neró, Sèneca expressà la voluntat de mantenir un govern dual en què l'emperador seria el cap visible de l'òrgan estatal però en què el Senat mantindria una posició important com a element d'equilibri davant del poder il·limitat del monarca. Per tant, enfront de la monarquia absoluta que sembla que es desprèn de les primeres línies del *De Clementia*, segurament Sèneca creia més aviat en una mena de “monarquia dual” en què l'emperador i el Senat compartirien l'exercici del poder (tot i que, òbviament per a ell, la darrera paraula sempre la tindria l'emperador). Més concretament, el príncep ostentaria el govern del palau, el pretori i les legions de les províncies imperials, mentre que el Senat mantindria el control de les províncies senatorials, a la vegada que la màxima *auctoritas* possible coordinada amb la *potestas* del *princeps*¹⁸. D'aquesta manera, Sèneca mostrà un bon coneixement de la realitat

13. A. Pociña defensa la hipòtesi que les tragèdies de Sèneca serien més aviat de tipus retòric i tindrien una finalitat política. Serien, de fet, una arma per educar Neró, aprofitant la passió que aquest sentia per aquest tipus de composicions. Pociña considera que s'hi tracten les mateixes temàtiques que al *De Clementia*: la finalitat del poder, el govern tirànic, el govern ideal, etc. A. POCIÑA. “Finalidad política-didáctica de las tragedias de Séneca”. *Emerita*, 44, 1976, pp. 279 – 302.

14. Sobre la data de redacció d'aquesta obra existeix una important discussió a la qual encara no s'ha arribat a trobar una solució definitiva. En general, sembla clar que és una obra feta durant els primers anys de regnat de Neró. Ara bé, l'any exacte suposa una problemàtica important ja que afecta directament la credibilitat del filòsof cordovès. Així, si tenim en compte que es considera que Britànic fou assassinat per encàrrec de Neró el 55 d.C. (Suet.Neró, XXXIII, 3; Tàc. *Ann.*, XIII, 15, 16; C. Dió, *HR*, LXI, 6, 4), aleshores es planteja la qüestió de si l'obra es redactà abans o després d'aquest fet. En el cas que fos posterior, es podria criticar Sèneca per la seva hipocresia a l'hora de lloar la clemència i moderació de la naturalesa de Neró. Sobre aquesta problemàtica i les diverses opinions existents, remetem a l'obra ja citada de B. Mortureux, p. 1643 i ss.

15. J.M. ANDRÉ. “Sénèque et l'impérialisme romain”. *L'idéologie de l'impérialisme Romain*. París: Les Belles Lettres, 1974, p. 19.

16. Per a les cites sobre el *De Clementia*, seguirem la traducció de S. Giralt de l'edició citada a la nota 11.

17. Tant la *laudatio* com aquest discurs sembla que haurien de ser atribuïts a

política i històrica romana, en què ja no es podia negar ni evitar la deriva monàrquica i en què un retorn a qualsevol tipus de govern de caire republicà era totalment fictici i irrealitzable. De fet, considerava que la corrupció moral dels súbdits del poble romà, impossibilitava l'establiment d'un règim de tipus democràtic a Roma i, per tant, un possible retorn a la república¹⁹. A la vegada, el seu llenguatge polític utilitza sense embuts la paraula *rex* i *regnum* i no ho associa a un govern perjudicial. En realitat, el fet que un rei sigui bo o dolent depèn totalment de la seva actitud. Per tant, una monarquia com a tal no és perniciosa per a un estat, sinó que basa la seva conveniència en l'actuació del *rex* davant del poble. En aquest sentit, aquell monarca que actuï de forma menys adequada farà que el seu govern derivi en la pitjor tipologia política: la tirania. Sèneca exposa de forma clara la diferència entre un rei i un tirà. Així, “és la clemència la que estableix una gran diferenciació entre el rei i el tirà: encara que tots dos s'encerclen igualment amb armes, l'un té les armes que li serveixen per fortificar la pau, mentre que l'altre les té per reprimir els grans odis amb una gran por i ni tan sols contempla amb confiança aquelles mateixes mans a què s'encomana” (I, 12, 3). Curiosament, Sèneca tindrà com a objectiu principal al *De Clementia* evitar que Neró acabi derivant en un tirà i es mantingui com el prototip de bon rei. Ara bé, les fonts mostren que precisament Neró passarà a ser l'exemple paradigmàtic de tirà, de tal manera que es planteja la idea de si Sèneca fracassà en el seu intent, qüestió que tractarem amb més detall a posteriori.

A poc a poc, l'obra mostra com l'eix al voltant del qual ha de girar el funcionament de l'Estat és el de les relacions entre el *princeps* i els seus súbdits. D'alguna manera, aquest tractat té com a finalitat lligar Neró amb el seu poble²⁰. Sèneca intenta transmetre al jove emperador la idea que el seu govern es deu al poble i que, tot i que el seu poder és absolut, ha d'entregar-se al govern del poble per tal que aquest poder sigui legítimat²¹. Així, arribem a la principal idea sobre la que pivota la teoria política de Sèneca, la del “pacte social”. És aquest un concepte que trobarem posteriorment molt present dins de les obres de teoria política-social d'època moderna i, de fet, tota la teoria política senequiana presenta un llenguatge que desprèn modernitat i, en molts casos, algunes de les seves afirmacions podrien passar ben bé per parts de tractats polítics dels segles XVII i XVIII²². Aquest pacte implica que el monarca ha de

Sèneca, tal com indica Tàcit (*Ann.* XIII, 3, 1-2), la qual cosa no seria estranya tenint en compte la influència del filòsof sobre l'emperador com a preceptor seu i la joventut i poca experiència del propi Neró.

18. “Mantingués, el Senat, els seus antics privilegis, Gaudissin de la jurisdicció dels còsols Itàlia i les províncies del poble romà: els còsols els donessin accés prop dels pares; ell, el príncep, tindria cura dels exèrcits a ell confiats”. Tàc. *Ann.*, XIII, 4, 2 (seguim l'edició de la Fundació Bernat Metge de 1968 amb traducció de Miquel Dolç). Per a una anàlisi sobre aquest passatge *vid.*: I. ROCA, *op. cit.*, p. 165.

19. Aquesta és una idea que posteriorment també recollirà Montesquieu. F. PRIETO., *op. cit.*, p. 286.

20. B. MORTUREUX, *op. cit.*, p. 1664.

21. A. FONTÁN. “La monarquía de Séneca”. *Estudios sobre la Antigüedad. Homenaje al profesor Santiago Montero Díaz. Gerión*, Anejos 2, 1989, p. 237.

22. I realment no és una invenció del propi Sèneca sinó que podem trobar plantejaments similars en autors anteriors com Ciceró, Teófrast o en els tractats d'Isòcrates.

garantir un bon govern que permeti la seguretat dels seus súbdits, mentre que aquests deleguen el poder en mans del rei, mantenint també la seva seguretat. És, per tant, un contracte de seguretat mútua entre príncep i súbdits²³. De fet, totes dues parts estan destinades a entendre's ja que no es poden dissociar. L'emperador és l'ànima del poble, d'aquesta immensa multitud que "és regida per l'esperit d'ell, és conduïda per la raó d'ell, ja que correria el risc d'acabar esclafada i esbocinada per les seves pròpies forces si no fos sostinguda pel seny d'ell" (I, 3, 5)²⁴. Per tant, Sèneca presenta un poble incapaç de governar-se i que necessita d'un dirigent absolut, eficaç i que assegurï l'ordre i la justícia dins de l'Estat²⁵. Ara bé, aquest poble pren part activa dins del govern de l'Estat i és responsable de delegar-lo a qui cregui més convenient. D'alguna manera, el poder del monarca ha de ser verificat i legitimat pels súbdits²⁶. Així es planteja el poder com un problema de consens social i, fins i tot, com considera F. Prieto, un problema d'opinió pública, ja que els súbdits obeeixen bé a qui mana bé i, per tant, el governant ha d'intentar que els súbdits vegin que governa de forma adequada, seguint els seus interessos²⁷. Si no ho fa així, s'arrisca a caure en la tirania i a perdre la seva posició per una revolta justificada dels súbdits. Amb aquesta concepció, Sèneca rebutjava la tesi del dret diví dels cèsars²⁸.

Per tant, en la teoria política de Sèneca no importa tant el tipus de govern sinó més aviat la forma en què aquest s'exerceix²⁹. Aquest bon govern ha d'estar regit per alguns principis que guiïn el príncep i li permetin arribar a una actuació justa que obtingui el reconeixement dels seus súbdits. Òbviament, segons Sèneca, la principal d'aquestes virtuts serà la clemència. Es tracta d'una virtut de caràcter actiu, un principi d'ètica social que deriva d'una actitud conscient i que ha de permetre al monarca donar una imatge de bon govern davant del poble³⁰. El propi autor la definí com la "temperància de l'esperit quan té la potestat de castigar o bé la suavitat d'un superior envers un inferior en aplicar-li les penes" (II, 3, 1). De fet, el segon llibre del *De Clementia* està dedicat enterament a la definició d'aquesta virtut i a proposar diferents exemples de la seva aplicació. Sèneca intenta mostrar a Neró com, mitjançant l'aplicació d'aquesta clemència, pot arribar a ser vist com un bon monarca pels seus súbdits, igualant-se fins i tot amb el màxim exemple d'emperador clement: August³¹. La idea bàsica seria que el bon govern ha d'estar regit per la justícia³², virtut que

23. Tal com diu el propi Sèneca: "la seguretat ha de ser garantida amb un pacte recíproc de seguretat" (I, 19, 5).

24. Seguint amb aquesta idea, Sèneca també utilitza la comparació entre l'Estat i un rusc d'abelles, en què l'emperador seria l'abella reina. L'extreu d'un fragment de *Les Geòrgiques* de Virgili (IV, 212 - 213) que utilitza enmig de la seva digressió (I, 4, 1).

25. De fet, en el proemi ja se'ns parla d'aquesta "multitud desavinguda, rebel, desenfrenada, que es precipitaria a la ruïna dels altres igual que a la pròpia si arribés a trencar el jou d'ara." (I, 1, 1).

26. No podem oblidar que Sèneca considerava l'home com un "animal social nascut per al bé comú" (I, 3, 2).

27. F. PRIETO, *op. cit.*, p. 283 - 284.

28. J.M. AREILZA. "Sèneca político". *Lucio Aneo Sèneca. La interioridad como actitud y conciencia moral. Una investigación documental de su obra y pensamiento*. Documentos A, 7, 1994, p. 114.

29. C. CODOÑER, *op. cit.*, p. 88.

30. C. CODOÑER. "Estudio preliminar" dins L.A. SÈNECA. *Sobre la Clemencia*. Madrid: Tecnos, 1988, p. XXVII.

31. La idea de Neró com a iniciador d'una època daurada igual o fins i tot superior en benaurança i felicitat que la d'August serà força freqüent en aquests primers anys de govern. De fet, Sèneca considera que Neró és superior com a monarca a August, ja que aquest darrer va haver de recórrer a la crueltat per poder arribar al poder (J. MANGAS. *Sèneca o el poder de la cultura*. Madrid: Debate (2001), p. 86). Els elogis de Sèneca durant tota l'obra també anirien en aquest sentit. Per exemple,

fonamenta i assegura la cohesió interna de l'Estat, però l'aplicació d'aquesta justícia i del càstig per a aquells que la infringeixen ha d'estar regida per aquesta temperància, aquesta clemència. Una clemència que es troba en tots els individus però que realment cobra sentit en mans del príncep; és sota l'actuació del governant en què arriba a la seva màxima expressió i significació. Així, “a ningú no li escau més la clemència, d'entre tots, que a un rei o a un príncep” (I, 3, 3) ja que “a qualsevol casa on haurà arribat, la farà feliç i plàcida, però a palau, en ser més rara, tant més admirable serà” (I, 5, 4). Aquesta reducció de les virtuts del monarca a una de sola i extraordinària havia de fer veure a Neró la seva superioritat respecte la resta de ciutadans; el seu poder absolut i ensem amb els seus deures amb el poble que governava. Fins i tot, Sèneca mostrava una inversió de rols per la qual el súbdit era Neró i no a l'inrevés: “No t'adones que això és una servitud noble per a tu?” (I, 8, 1). En general, però, el *De Clementia* fou una constant crida a la moderació de Neró, la qual hem d'entendre dins del context on aquest començava a mostrar certs signes de crueltat que no escaparen al filòsof hispà³³. Aquesta clemència, doncs, havia de permetre al monarca governar amb justícia, oposant-se precisament a la crueltat, de tal manera que possibilitaria evitar els càstigs excessivament durs (sense caure en la misericòrdia, l'excés de perdó) i li atorgaria una imatge afable i justa (però també ferma i severa) davant dels seus súbdits. Per tant, veiem que Sèneca donava a aquesta virtut una funció bàsicament utilitària; és a dir, la clemència era una garant d'una bona relació amb els súbdits de l'Imperi i, partint d'aquest contracte social anteriorment plantejat, assegurava la seguretat del monarca, la continuïtat de l'exercici del seu govern i la legitimació de la base del seu poder³⁴. I aquesta imatge encara es veu més reforçada pel fet que el rei ostenta el poder absolut; no està limitat per les lleis i, per tant, si aplica la clemència ho fa per voluntat pròpia. A això hem d'afegir el fet que el foment de la clemència apropa el monarca a les divinitats, ja que aquesta és la virtut més propera als déus. D'aquesta manera, quan Neró actuava de forma clement, reforçava davant dels seus súbdits la seva imatge com a intermediari dels déus i portador de les seves virtuts en el món terrenal³⁵. De fet, Sèneca compara la situació de Neró respecte els ciutadans de l'Imperi amb la que tenen els déus respecte el propi Neró, igualant-los en funcions però a diferents escales (I, 7, 1).

a II, 1, 4 o a l'*Apocolocintosi* (1,1 i 4,1).

32. El concepte d'una monarquia justa com a millor forma de govern possible la trobem també expressada clarament en el *De beneficiis* (II, 20, 2).

33. A. DÍAZ. “Sèneca, un estoicismo pragmático”. *Sèneca dos mil años después*. Córdoba: Publicaciones de la Universidad de Córdoba, 1997, p. 29.

34. El propi Sèneca recalca de forma directa aquest aspecte a Neró: “m'imagino que t'adones com de necessària esdevé la clemència, perquè és a tu mateix que et perdones quan sembla que perdones una altra persona” (I, 5, 1).

35. C. CODONER, “Estudio...”, *op. cit.*, p. XXXVII. Sobre la imatge de Neró com a representant de la divinitat a la Terra i senyor de la vida i la mort al *De Clementia* (especialment en el soliloqui inicial), cal destacar l'estudi de J.R. FEARS: “Nero as the Viceregent of the Gods in Seneca's *De Clementia*”. *Hermes*, 103, 1975, pp. 486 - 496.

Per tant, la concepció política que Sèneca aportà en el seu *De Clementia* intentava oferir a Neró una visió pragmàtica sobre l'ordenament constitucional de l'Imperi i, a la vegada, un seguit de principis ètico-morals que li permetessin dirigir de forma justa i mesurada l'estat, en base a unes bones relacions amb els seus súbdits. Aquestes relacions havien de girar al voltant d'una virtut activa i útil com era la clemència, que permetria donar una imatge adequada davant del poble i, d'aquesta manera, assegurar-se la seva fidelitat. Ara bé, la qüestió és: podem veure en els primers anys del regnat neronià indicis d'aquesta concepció política?

Sèneca i els primers anys de govern de Neró: el *quinquennium Neronis*

La influència senequiana en els primers anys de govern de Neró resulta indiscutible si partim del fet que el filòsof hispà fou el seu tutor i conseller des del seu retorn de l'exili, el 49 d.C.³⁶. De fet, fonts com Tàcit sempre presenten Sèneca com a *magister* o *amicus* de l'emperador, remarcant la importància d'aquesta figura sobre la personalitat del futur monarca³⁷. D'aquesta manera, Sèneca retornava al centre del poder polític de la mà d'Agripina, que intercedí en favor seu davant de Claudi. S'ha de tenir en compte que Sèneca havia participat activament dins de la política ja des d'època de Cal·lígula i, especialment, sota el govern de Claudi, el qual forçà el seu exili per un suposat adulteri amb una germana de Gai³⁸. Per tant, veiem que la màxima estoica que defensava la participació política activa del filòsof i que estava present en les seves obres, fou aplicada de forma directa i conscient. Resulta evident que el primer pas dins d'aquest procés fou l'educació del jove Neró, la utilització de la pedagogia com a eina principal per a la creació d'un monarca just que permetés l'arribada d'una etapa daurada i brillant dins l'Imperi. En aquest sentit, i copsant l'actitud de Neró en els darrers anys del seu govern, existeix una tendència important en considerar aquest procés educatiu de Sèneca com un intent clarament fallit³⁹. Sigui com sigui, és evident que la influència de Sèneca durant aquests anys de formació devia ser clau. Així, les fonts mostren clarament que les actuacions del futur emperador abans d'arribar a ser nomenat en el càrrec demostren una clara predisposició cap a les accions equilibrades i clementes, cap a la recerca del concepte de justícia defensat per Sèneca⁴⁰. De nou, Suetoni aporta informació sobre aquests primers

36. Suetoni indica que Neró fou adoptat per Claudi als onze anys i se li encarregà la seva educació a Sèneca (Sue., *Neró*, VII, 2). Sobre el procés educatiu de Sèneca envers Neró *vid.*: R. CONTRERAS. *Sèneca, preceptor de Nerón (Estudio histórico-crítico de la paideia sêneca-neroniana)*. Córdoba: Museo Arqueológico de Linares, 1959.

37. M.T. GRIFFIN. *Seneca, a philosopher in politics*. Oxford: Clarendon Press, 1976, p. 67.

38. Sobre les relacions entre Sèneca i l'emperador Claudi, *vid.*: A. GIARDINA. "Storie riflesse: Claudio e Seneca". *Seneca e il suo tempo. Atti del Convegno Internazionale di Roma - Cassino*. Roma: Salerno Editrice, 2000, pp. 59 - 90.

39. Així, algun autor defensa que les epístoles morals que Sèneca escriuï en els seus darrers anys respondrien a una revisió de la seva actuació com a tutor de l'emperador, degut a l'evident fracàs de la seva activitat pedagògica. Y. LEE TOO. "Educating Nero: a reading of Seneca's Moral Epistles". *Reflections of Nero*. Londres: Duckworth, 1994, p. 213.

40. Tot i els mals presagis que havien acompanyat el seu naixement o que havien afectat el propi Sèneca, el qual, segons Suetoni (VII, 3), a la següent nit de ser nomenat tutor del futur emperador, somià que li havia estat encomanada l'educació de Gai Cèsar. Així, el somni s'interpretaria com que Neró seria un nou Cal·lígula.

moments: durant aquests anys Neró mostrà l'habilitat de saber guanyar-se les bases del seu futur poder imperial i “proposà que fos donat al poble un donatiu en espècie, i als soldats, una gratificació” (*Neró*, VII, 6). A la vegada començà a participar en assumptes públics i especialment destacà en competències jurídiques, de tal forma que “administrà justícia per primera vegada com a prefecte de Roma durant les festes llatines, i els advocats de més anomenada li presentaren, a competència, no pas assumptes fútils i breus, tal com és costum, sinó un seguit de causes ben importats...” (*Neró*, VII, 8). Tota aquesta activitat segurament tindria el suport i consell de Sèneca, que duria a terme un paper bàsic en la introducció de Neró en l'activitat política. Ara bé, a la vegada també mostra unes habilitats destacables per part del futur cèsar que no poden ser menystingudes a l'hora d'analitzar la seva capacitat de regir l'Imperi.

En general, però, aquestes bones actuacions neronianes segueixen l'esquema clàssic que ofereixen les fonts: una primera etapa de bon govern i una segona de caos i descontrol derivats de la bogeria de l'emperador, que acabaran amb la seva deposició i mort. Per a l'objecte del nostre estudi, hi ha dues qüestions bàsiques. D'una banda, si realment podem parlar de dues etapes diferenciades de govern, la primera de les quals correspondria a aquest *quinquennium neronis*. En segon lloc, quin paper tingué Sèneca en la política de l'Imperi sota Neró i si se'l pot considerar, d'alguna manera, responsable de la bona marxa de l'estructura imperial durant els primers anys de govern neronià.

Començant pel primer aspecte, el concepte de *quinquennium neronis* arrenca d'un comentari de Trajà reflectit en un text d'Aureli Víctor (*Caes.*, V, 2) on els parla dels primers anys del govern de Neró, uns anys de felicitat i grandesa. Segurament Trajà feia referència més aviat a les magnífiques construccions arquitectòniques que realitzà l'emperador que no pas al seu govern. No obstant això, és cert que, seguint les fonts, si podem parlar de cinc anys de benaurança durant el regnat de Neró, aquests són sens dubte els cinc primers⁴¹. La idea d'aquesta divisió entre dues etapes ben diferenciades en el govern neronià, però, parteix dels ja citats autors clàssics Suetoni, Tàcit i Cassi Dió, que insisteixen fortament en aquesta visió dual. El cas més flagrant és el de Tàcit, el qual afirma directament que fins l'any 58 d.C., Neró havia “cercat cortines per als seus estralls

41. E.T. SALMON. *A History of the Roman World. From 30 BC. to AD. 138.* Londres & Nova York: Routledge, 1968 (Reimp. 1991), pp. 176 – 177.

i els seus crims”. (*Ann.* XIII, 47, 1). Per tant, marca aquest moment (en què Neró feia aproximadament cinc anys que regnava) com el punt d’inflexió en què començaria el seu regnat més ferotge i descontrolat. Per la seva banda, Cassi Dió serà qui relacionarà directament el bon govern de Neró amb la influència del propi Sèneca i de Burrus, prefecte del pretori. Així, inicialment Neró cedirà l’actuació política a Sèneca i Burrus, els quals dirigiran les qüestions d’Estat de forma equitativa i justa⁴². En tots tres casos, però, l’element que consideren clau per determinar el pas d’aquest *quinquennium Neronis* cap a l’època de desgovern serà l’assassinat de la mare de Neró⁴³. Agripina, mare de Neró i esposa de Claudi, tindrà un paper influent en la vida del cèsar. De fet, serà ella qui permetrà el retorn de Sèneca i l’establirà com el seu tutor i, sobretot, serà ella qui convencerà Claudi per adoptar Neró i nomenar-lo hereu, bandejant el qui segurament hauria estat el pretendent al tron més lògic: Britànic, fill de Claudi i Mesalina. La importància d’aquest personatge femení serà tal que Tàcit comenta com inicialment s’introduí en els afers estatals⁴⁴ i, fins i tot, Cassi Dió indica que era qui controlava tots els assumptes públics⁴⁵. Hauran de ser el mateix Sèneca i Burrus els que intervinguin exercint de contrapès a la influència d’Agripina sobre l’emperador. En aquest sentit, trobem una anècdota que mostra aquesta situació: Neró, l’any 54 d.C., rebé una ambaixada armènia i quan la seva mare es disposava a entrar i acostar-se al seu fill per participar dins de les converses polítiques, Sèneca i Burrus feren veure a Neró la poca idoneïtat d’aquest acte. D’aquesta manera Neró s’aixecà a saludar la seva mare i féu que es retirés de l’estança, evitant així donar una mostra clara de debilitat en el govern davant dels ambaixadors estrangers⁴⁶. Tot plegat mostra com Agripina exercí una poderosa influència sobre el seu fill i aquest serà el motiu pel qual Neró la farà assassinar, per tal d’apartar aquesta feixuga càrrega que impedia la seva llibertat de govern. El problema és que aquesta situació afectà segurament també l’ascendent de Sèneca sobre l’emperador ja que, tant ell com Burrus, hagueren d’acceptar el matricidi si no volien perdre el favor de l’emperador. De fet, una de les principals crítiques que es farà a Sèneca serà la de donar suport a l’assassinat sent el redactor de la carta que Neró enviarà al Senat, justificant la seva actuació i criminalitzant la figura de la seva mare⁴⁷. En qualsevol cas, com hem dit, Sèneca s’havia erigit com el contrapès principal

42. “Quan assoliren aquest objectiu, assumiren totalment el control del poder i l’administraren de la millor i més equitativa de les formes possibles, de tal manera que reberen l’aprovació de tothom”. (Cassi Dió, *HR*, LXI, 4, 1). Per a les cites de Cassi Dió utilitzaré una traducció pròpia a partir de la traducció d’A. Stroppa a Cassio Dione. *Storia romana (Libri LVII – LXIII)*. Milà: Biblioteca Universale Rizzoli, 1999.

43. Relatat de forma similar tant a Suetoni (*Neró*, XXXIV), com Tàcit (*Ann.*, XIV, 3-8j) i Cassi Dio (*HR*, LXI, 12 – 13).

44. Tàcit diu que Agripina instigà l’assassinat de Juli Silà, procònsol d’Àsia (*Ann.* XIII, 1, 1) i també el de Narcís, llibert de Claudi que durant el regnat d’aquesta ostentà importants poders públics (XIII, 1, 3).

45. “Inicialment Agripina gestionava en lloc de Neró tots els afers de govern (...). Agripina, entre altres coses, s’ocupava de rebre les ambaixades i d’enviar les cartes al poble, als governadors i als reis”. Cassi Dio, *HR*, LXI, 3, 2.

46. Aquest episodi el veiem relatat de forma molt semblant tant a Tàcit (*Ann.*, XIII, 5, 2) com a Cassi (*HR*, LXI, 3, 3-4).

47. De nou, és Tàcit (*Ann.* XIV, 10, 3) qui afirma directament que Sèneca fou el responsable de la carta que, en realitat, més que una exculpació era una veritable confessió en els termes en què fou redactada.

a la influència materna sobre Neró. En el moment en què aquesta situació s'acabà, la influència del propi Sèneca segurament també es veié soscavada de forma important⁴⁸. Si a això afegim el fet que Neró fou rebut de forma magnífic pel poble i les institucions en el seu retorn a Roma després del matricidi, es pot entendre que serà a partir d'aquest moment que prendrà consciència del seu poder absolut i pràcticament il·limitat. Tàcit indica que a partir d'aquest moment “ja no hi havia manera d'aturar-lo” (*Ann.* XIV, 14, 2), sent l'inici del període més fosc i cruent del govern neronià. En realitat, però, aquesta divisió no sembla tan clara si analitzem detingudament les fonts. En el cas de Suetoni, es limita a relatar en primer lloc els actes lloables de Neró per posteriorment dedicar-se als seus vicis i maldats, resultant la seva biografia una mena d'anecdolari, útil per conèixer el personatge però sense excessiva anàlisi històrica. En el cas tant de Tàcit com de Cassi Dió, en què trobem un relat establert en ordre cronològic i més pràctic per conèixer l'evolució del govern, aquesta divisió no sembla excessivament clara. De fet, la idea seria que a partir d'aquest 59 d.C. els vicis de Neró comencen a dominar la seva actuació política, desembocant en un govern capriciós i tirànic. Realment, tots tres autors indiquen que aquests vicis estaven presents des d'un bon inici en l'actitud de Neró i no eren cap novetat⁴⁹, de tal manera que no creiem que siguin un bon indicador polític per parlar d'aquesta transició. A més, trobem algunes referències que Neró tingué decisions polítiques claus i de gran repercussió per a l'Imperi com la reforma monetària de l'any 64 d.C., la més important realitzada durant el segle I d.C.⁵⁰. Per tant, si hem de trobar una data que marqui una separació en dues fases el govern de Neró, potser no seria tant la del 59 d.C. sinó més aviat la del 62 d.C. I és que aquest any Neró es veu alliberat d'alguna manera de Sèneca i Burrus, els dos personatges més influents de tota aquesta primera etapa de govern junt amb Agripina. Burrus, el prefecte del pretori, que mor aquest mateix any⁵¹ i Sèneca, que realitza una primera demanda a Neró per tal de poder retirar-se de la vida política. Segurament aquest fou el moment en què el filòsof s'adonà de la seva pèrdua de contacte amb l'emperador i del seu fracàs en l'intent de convertir Neró en un governant modèlic i instaurador d'una nova època daurada per a Roma⁵². A tot això cal afegir el sorgiment com a principal suport de Neró a partir d'aquest moment del nou prefecte del pretori: Tigellín. Un personatge

48. V. SORENSSEN. *Seneca. The humanist at the court of Nero*. Chicago: The University of Chicago Press, 1984, p. 173.

49. Així, Suetoni afirma que ja de ben jove Neró tenia el costum de sortir disfressat de nit per Roma, agredint els ciutadans i entrant a les tavernes per gaudir de les seves sortides nocturnes (*Neró*, XXXVI, 1). Aquesta actitud també ve remarcada per Tàcit l'any 56 (*Ann.*, XIII, 25, 1) i per Cassi Dió els anys 55 o 56 d.C. (*HR*, LXI, 8, 1-2 i 9, 2).

50. E. CIZEK. *Neron*. París: Fayard, 1982, pp. 301 – 302.

51. Suetoni considera l'emperador responsable d'aquesta mort (*Neró*, XXXV, 8 – 12).

52. Alguns autors defensen que la teoria política expressada en el *De Clementia* estava condemnada al fracàs des del seu inici atès que fou una obra poc consistent i massa heterogènia, a la vegada que no tingué en compte l'escassa tendència natural de Neró cap a les actituds clements. Bàsicament: E. MALASPINA. “La teoria política del *De Clementia*: un inevitabile fallimento?”. *Seneca, uomo politico e l'età di Claudio e di Nerone. Atti del Convegno internazionale*. Bari: Edipuglia, 2003, pp. 139 – 158.

complex i maltractat per les fonts que no pogué (o volgué) controlar els excessos de Neró en els seus darrers anys de govern⁵³. Per tant, segurament no hauríem de parlar d'una divisió en dues etapes, una de bona i una altra de nefasta, sinó més aviat d'una etapa en què el lligam entre certs grups polítics⁵⁴ i Neró era més fort i una altra en què aquest lligam es trenca i l'emperador passa a governar pràcticament de forma independent i absolutista. Segurament serà el propi Neró qui pressionarà per acabar amb aquest lligam i en aquest sentit s'entendria l'assassinat d'Agripina i el possible assassinat de Burrus (tot i que en aquest cas la mort natural podria ser perfectament creïble donada la seva avançada edat). De fet, l'actitud de Neró ja anava encaminada a deixar cada cop més de banda els seus antics consellers i és per això que Sèneca, entenent que el seu paper polític al costat del cèsar havia acabat, demanà la seva retirada de la vida pública.

Ara bé, realment fou tan important el paper de Sèneca durant aquests primers anys de govern neronià? Les fonts donen suport a aquesta visió, tal com ja hem vist, i bona part de la historiografia ha seguit aquesta interpretació⁵⁵. A la vegada, però, aquestes mateixes fonts no donen cap referència a una participació directa de Sèneca en l'elaboració de lleis o en les decisions del Senat⁵⁶. Això origina una altra visió de la participació de Sèneca sota el govern de Neró, la de “moderador de les arbitrietats de Neró”⁵⁷; és a dir, que mantindria durant tot aquest període la funció de tutor i conseller de l'emperador, per evitar el sorgiment dels seus vicis, però sense participar directament en l'activitat política diària. Per tal de veure fins a quin punt Sèneca participa en les tasques de govern i si la seva teoria política deixà petja en Neró recorrem, de nou, a les fonts. Hem vist que el primer i primordial paper de Sèneca davant el futur emperador serà un paper pedagògic, serà el seu mestre, i aquest fet li donarà al llarg de tota la seva vida un cert prestigi i respecte davant del cèsar. A aquesta funció instructora ràpidament veiem com se li afegeix una altra i que també ja hem vist: la propagandística. Així, sabem que fou Sèneca qui elaborà el discurs fúnebre que Neró dedicà a Claudi, de la mateixa manera que el discurs llegit a la cúria davant del Senat en què exposava el seu programa de govern i Tàcit recorda com, irònicament, els senadors comentaven que Neró era el primer emperador que, només arribar al poder, ja havia de fer ús de l'eloqüència d'un altre (*Ann.* XIII, 4, 2). Aquesta funció es mantindrà durant tota l'etapa política de Sèneca,

53. T.K. Roper proposa que la imatge de Tigel·lí ens ha arribat esbiaixada per les fonts i que, en realitat, era membre de la mateixa facció política anticleudiana que Sèneca (ambdós havien estat exiliats per les seves relacions polítiques i personals amb les germanes de Cal·lígula). De fet, el seu ascens polític es donaria durant els anys en què Sèneca mantenia la seva influència sobre Neró i el filòsof en cap moment s'oposà al seu ascens progressiu. Per tant, la seva actuació es deuria més aviat a la manca de força per a controlar l'emperador que no pas a la seva voluntat. T.K. ROPER. “Nero, Seneca and Tigellinus.” *Historia*, XXVIII, 1979, pp. 346 – 357.

54. Aquests grups serien els de Sèneca, representant del Senat; Burrus, representant dels pretorians, i Agripina amb la seva cort i alguns antics lliberts que havien tingut cert poder sota Claudi.

55. E. Conde arriba a afirmar que el Neró polític morí amb Sèneca, negant cap mena d'iniciativa política al membre de la dinastia júlio-clàudia. E. CONDE. *La sociedad romana en Sèneca*. Múrcia: Universidad de Murcia, 1979, p. 56.

56. M.T. GRIFFIN. *Op. cit.*, p. 76.

57. M.A.F. MARTÍN. *Op. cit.*, p. 45.

ja que també hem vist, pel que sembla, que ell mateix elaborà la carta que s'envia al Senat per disculpar Neró de la mort d'Agripina. Aquest fet, juntament amb l'elaboració del *De Clementia*, on es lloa la clemència de Neró quan segurament aquest ja havia fet assassinar Britànic, són els que han fet titllar Sèneca d'hipòcrita pels investigadors posteriors⁵⁸. En realitat, aquesta hipocresia no existiria com a tal. El que fa Sèneca precisament és defensar fins a les últimes conseqüències el seu model polític⁵⁹, dins el qual el *princeps* havia de mantenir-se allunyat d'influències nocives per a poder desenvolupar la seva activitat política. Unes influències nocives que estarien exemplificades en la figura d'Agripina, sempre intrigant per mantenir el seu àmbit de poder sobre el seu fill i que, fins i tot, segons Tàcit, per aconseguir-ho arribarà a oferir a Neró el seu llit i la seva fortuna. (*Ann.*, LXI, XIII, 2). Pel que fa a Britànic, la seva mort tampoc hauria d'escandalitzar ningú, vistes les intrigues de palau que sovintejaren durant tot l'Imperi⁶⁰. Per tant, Sèneca actuarà com a principal defensor i propagandista del seu model polític i, per extensió, del personatge principal d'aquest model, que era òbviament Neró⁶¹.

Anteriorment hem plantejat a grans trets la teoria política senequiana expressada en el *De Clementia*. El model polític que se'n desprèn reforça el caràcter de monarquia autoritària de l'Imperi però, a la vegada, atorga un paper important al Senat com a força moderadora de l'actuació del *rex*. En aquest sentit, cal repassar les relacions entre Neró i el Senat d'aquests primers anys per poder veure si realment la ideologia de Sèneca es plasmà en la realitat política. Així, Tàcit comenta que inicialment Neró va complir amb allò que havia proposat en el discurs a la cúria i, d'aquesta manera “molts afers, per pròpia iniciativa, els resolgué el Senat” (*Ann.*, XIII, 5, 1)⁶². I no només això sinó que atorgà noves prerrogatives al Senat en àmbits com el judicial o concedí pensions anuals als senadors empobrits. La prova més evident d'aquest apropament al Senat l'aporta la numismàtica. Així, durant aquests primers anys de regnat de Neró es feren tot un seguit d'encunyacions, tant en denaris com en auris, en què en el revers de la moneda figurava la llegenda: EX S(ENATUS) C(ONSULTO); és a dir, per ordre del Senat⁶³. Això és un indicador clar que inicialment Neró intentà donar un major protagonisme al Senat, un protagonisme que potser només quedava en una simple aparença formal

58. *Vid.* nota 15.

59. D'alguna manera, seria una ideologia en què la fi justificaria els mitjans. Així, no resulta estrany que alguns autors com Blänsdorf hagin comparat el *De Clementia* amb *El príncep de Maquiavel*. J. BLÄNSDORF. “Seneca. Über Macht und Menschlichkeit”. *Humanismus und Politik*. Stuttgart: Hrsg. Von E. Olshansen, 1983, pp. 103 – 151.

60. De fet, segurament aquesta mort de Britànic no fou concebuda realment com un crim per Neró i els seus consellers, sinó com una decisió política. E. CIZEK. *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*. Leiden: Brill, 1972, p. 96.

61. M.T. GRIFFIN. *Op. cit.*, p. 79.

62. Òbviament aquests fets són anteriors a la redacció del *De Clementia* però recordem que el discurs també sembla que fou redactat per Sèneca i, per tant, presentava un ideari polític similar.

63. V. SORENSEN. *Op. cit.*, p. 143.

però que mostrava que, d'alguna manera, les ensenyances senequianes havien tingut algun tipus de repercussió sobre el nou emperador. En tot aquest procés, hi ha també una oposició cap a les mesures aprovades pel seu antecessor Claudi i especialment pel que fa a la classe social dels lliberts, que sota aquell emperador havien arribat a quotes de riquesa i poder inimaginables anteriorment. Doncs bé, Neró durà a terme un seguit de reformes per tal de limitar el seu poder⁶⁴. En aquest sentit, segurament també en això té molt a veure l'actuació de Sèneca. Cal recordar que Sèneca havia estat exiliat per voluntat de Claudi i només la intercessió d'Agripina havia permès el seu retorn⁶⁵. Si a això afegim l'enfrontament polític entre Agripina i Pal·lant, un dels antics lliberts de Claudi, amb Sèneca i Burrus, no resultaria estrany que Sèneca, clarament "anticlaudià"⁶⁶, donés suport o fins i tot aconsellés l'emperador realitzar un seguit de reformes que debilitessin l'estructura jurídic-política instaurada pel seu immediat antecessor⁶⁷. L'exemple més clar d'aquestes reformes aporta també informació sobre l'evolució de les relacions entre Senat i emperador. Així, Tàcit comenta com el Senat proposà una llei l'any 56 perquè els patrons tinguessin dret a revocar la llibertat concedida als lliberts (*Ann.* XIII, 25, 1), ja que òbviament l'estament senatorial no havia estat gens d'acord amb aquest increment del poder i les competències d'aquests. La qüestió és que, abans d'aprovar la llei, els senadors consultaren el propi Neró si la creia convenient. Això seria una mostra clara de la pèrdua d'*auctoritas* que experimentà aquest òrgan i que, tot i les deferències de Neró i la voluntat de Sèneca, el seu funcionament estava totalment sotmès al vist-i-plau de l'emperador. De fet, a mesura que vagin passant els anys, Neró s'anirà allunyant cada cop més del Senat i, fins i tot, a partir de l'any 62, ja lliure d'influències en el govern i amb importants problemes financers, Suetoni diu que atacà diverses famílies senatorials i nobles per apropiarse dels seus recursos (*Neró*, XXXII)⁶⁸.

Un altre concepte important de la teoria política senequiana seria el de la justícia, relacionat amb l'aplicació de la clemència. Doncs bé, a nivell jurídic Neró sembla que durant aquests primers anys delegà l'administració de la justícia i, a diferència de Claudi, la deixà en mans dels senadors o bé de personatges més preparats⁶⁹. A la vegada, donà diverses mostres d'aplicació de la seva clemència, sens dubte influït pel seu tutor i l'obra que li havia dirigit.

64. Destaca l'afirmació de Suetoni en què es diu que prohibí durant un temps l'accés al Senat de fills de lliberts (*Neró*, XV, 4).

65. A pesar dels intents per part de Sèneca de recuperar el favor de l'emperador amb obres fetes a l'exili com la *Consolació a Polibi*, directament una obra d'adulació de l'emperador que reforçarà les crítiques de la historiografia posterior que identifica Sèneca com un hipòcrita que pensava de forma diferent del que escrivia.

66. L'exemple més clar sobre aquest sentiment "anticlaudià" seria l'*Apolococintosi* o *Sàtira de la mort de Claudi*, una crítica ferotge al predecessor de Neró que és durament ridiculitzat i vilipendiat pel filòsof.

67. Òbviament aquestes reformes comptaven amb l'oposició d'Agripina, com bé remarca Tàcit (*Ann.* XIII, 5, 1).

68. Com acertadament indica Griffin, Neró anà progressivament convertint-se en un "*primo senza pari*". M.T. GRIFFIN. *Nerone*. Torí: Società Editrice Internazionale, 1994, p. 129.

69. M.T. GRIFFIN. *Sèneca...*, p. 111.

L'exemple més clar és el que aporta Tàcit que comporta el perdó a Plauci Laterà pel seu adulteri amb Messalina. Així, l'historiador indica que Sèneca comprometia la seva clemència per boca del príncep; és a dir, per influència de Sèneca, Neró realitzava actes clementes⁷⁰. L'objectiu d'aquests actes, com ja hem comentat, eren bàsicament propagandístics ja que es buscava reforçar la imatge del monarca davant dels seus súbdits per tal de legitimar la seva situació de poder absolut. Aquesta actitud també es reflectí en les classes baixes i, per exemple, tenim diverses referències a repartiments de blat i diners tant entre l'exèrcit com entre la plebs⁷¹. Igualment resulta interessant el tracte que depararà inicialment a les províncies on promou un intent d'acabar amb els abusos dels governadors i, segurament sota la influència de Sèneca, es jutja i condemna fins a sis governadors provincials⁷². Aquest és un fet que no ha de cridar massa l'atenció si tenim en compte que els dos principals consellers de Neró eren d'origen provincial: Sèneca d'Hispania i Burrus de la Gàl·lia. Curiosament, quan més endavant la penúria econòmica afecti greument les arque estatals, les principals víctimes de les expropiacions neronianes seran precisament els territoris provincials. Una altra mesura destacable dins de l'intent de restablir la justícia en la societat romana i que, de nou, ataca l'actuació claudiana (per tant, ben bé podria respondre a una iniciativa o consell de Sèneca) seria reduir les recompenses als delators, els quals fins i tot seran fortament castigats per les seves actuacions contra ciutadans romans⁷³.

A nivell econòmic, la principal reforma serà la reducció o supressió dels impostos indirectes. Així, segons Tàcit, “davant les reiterades súpliques del poble que es queixava dels abusos dels publicans, Neró estigué en dubte sobre si ordenaria abolir totes les taxes i faria així el més bonic dels presents al gènere humà” (*Ann.*, XIII, 50, 1)⁷⁴. Aquesta mesura, tot i que tenia un caire clarament populista i representava segurament un intent per part de l'emperador de guanyar-se el favor de la plebs, també tenia un aspecte polític interessant, de tal manera que es buscava evitar aquests abusos de les societats de publicans, que tant afectaven el poble (especialment en el món provincial). Així, seguia en la línia plantejada per Sèneca d'intentar buscar el millor per als seus súbdits, de tal manera que aquests respectessin i legitimessin el poder absolut de l'emperador. Igualment, aquest afer ofereix un altre indicatiu de com, durant

70. “Tot seguit tingué un tret d'indulgència envers Plauci Laterà, expulsat del senat pel seu adulteri amb Messalina: Neró el reintegrà en aquest ordre, compromentent la seva clemència en freqüents discursos que Sèneca divulgava per la boca del príncep, a fi de testificar l'honradesa de les seves lliçons o de fer ostentació del seu talent” (*Ann.*, XIII, 11, 2).

71. Suetoni parla de l'entrega de quatre-cents sestercis per cap al poble i del repartiment gratuït mensual de blat a les cohorts pretorianes (*Neró*, X, 2).

72. V. SORENSEN. *Op. cit.*, p. 161.

73. D'aquesta reforma de la *lex Papia* de Claudi també parla Suetoni (*Neró*, X, 2).

74. També trobem referència a aquesta reducció dels impostos “més pesants” en el mateix passatge de Suetoni de la nota anterior.

aquests primers anys de govern, les relacions entre Neró i el Senat eren fluïdes i aquest òrgan tenia una participació real dins del funcionament polític de l'Estat. Així, “el seu primer impuls (...) fou contingut pels seus consellers de més edat, advertint-lo que l'imperi es desfaria si les rendes amb què es mantenia la república es veien disminuïdes” (Tàcit, *Ann.*, XIII, 50, 2). Per tant, aquest grup de consellers de més edat (és a dir, el grup senatorial i el seu representant més proper a l'emperador: Sèneca) tenien encara un ascendent important sobre Neró i sobre les decisions estatals de gran abast⁷⁵.

Un darrer aspecte a analitzar seria el de la política externa de Neró. En aquest sentit hi ha un conflicte que marca tot aquest període (i, de fet, tot el seu regnat) com és la relació amb l'Imperi Part i la qüestió armènia. No entrarem ara en detalls sobre aquest enfrontament entre romans i parts, però cal que veiem si la teoria política senequiana hi podria haver tingut algun paper. De fet, J.M. André defensa que, a finals de l'any 54 d.C., davant l'amenaça dels parts, Sèneca haurà d'adoptar el paper pràcticament de ministre de la guerra⁷⁶. Realment, a les fonts no trobem cap al·lusió directa en aquest sentit, per tant hem de veure quina visió tenia sobre l'imperi Sèneca. Així, trobem una referència en el seu *De brevitate* (IV, 5) que totes les campanyes que porten els límits de Roma més enllà de les fronteres naturals dels rius Rin, Danubi i Èufrates, s'havien de titllar d'imperialistes i, per tant, de poc recomanables. Tot i que Sèneca mai posà en dubte la legitimitat de l'imperi, no fou partidari de les aventures fora dels límits “naturals” d'aquests. En aquest sentit, estaria més proper de la visió augustal en què es planteja més aviat una defensa d'aquests límits establerts de l'imperi que no pas la cerca d'una ampliació a partir de costoses i dures campanyes en terres llunyanes. Això lligaria amb la idea de la “cosmòpolis estoica” i també amb la de l'*imperium iustum*, en què s'intenta més aviat protegir i promoure les províncies que no afegir-ne de noves⁷⁷. Tot i que al *De Clementia* no trobem referències directes a la política externa de l'emperador en tractar-se d'una obra de caràcter més abstracte, sí que hi apareix constantment aquesta recomanació a l'emperador de no apartar-se de la mesura i de la moderació. Una mesura i una moderació que no només s'hauria d'aplicar en la política que afectés pròpiament Roma i els seus súbdits més propers, sinó que s'havia d'estendre a la totalitat dels ciutadans de l'imperi i a la gestió de la política externa. En aquest sentit és probable que existissin

75. Per a una anàlisi més detallada d'aquest projecte de reforma fiscal, *vid.*: E. CIZEK. *L'époque...*, pp. 105 – 111. L'autor defensa, però, que aquesta reforma reflectiria més aviat una creixent tensió entre el Senat i l'emperador que mostraria la nova tendència autoritària i despòtica de Neró. En realitat, les fonts en cap cas no parlen d'aquesta fricció. Tot i això, resulta evident que bona part del Senat estava en contra de la reforma ja que tenien importants interessos dins d'aquestes explotacions dels impostos provincials. Això, però, no permet rebutjar l'evidència que en aquest moment el grup senatorial encara té un paper destacat en la discussió de les lleis i polítiques de l'Imperi.

76. J.M. ANDRÉ. *Op. cit.*, p. 20.

77. J.M. ANDRÉ. *Op. cit.*, p. 23.

certes friccions entre el filòsof i el principal encarregat de dur a terme la gestió del conflicte a Orient, Gneu Domici Corbuló, per les ambicions expansionistes d'aquest darrer. La política externa de Neró es basà principalment en una actitud que evità la intervenció directa tant com fos possible (i òbviament en el cas dels parts no sempre fou possible) i en què la via diplomàtica passà a tenir un paper clau en la resolució dels conflictes. L'exemple més clar d'aquesta actitud el trobem en Suetoni que, en parlar sobre la política externa del cèsar diu que “pel que fa a créixer l'imperi o a estendre'l, Neró no en tingué cap ganes ni intenció, puix que fins i tot pensà de retirar l'exèrcit que hi havia a Britànnia” (*Neró*, XVIII, 1). Especialment interessant és aquesta suposada intenció de renunciar a Britànnia, que s'ha de comprendre en el context de la dura revolta que s'hi estengué a partir de l'any 61 d.C. sota la direcció de la reina Boudica⁷⁸. Tot i això, no creiem que l'actuació de Neró s'hagi d'observar amb un prisma negatiu o suposar-li una actitud defensiva per manca de capacitat o d'iniciativa, sinó que més aviat està emmarcada en un context polític complex en què Roma s'estava adaptant encara al nou marc geopolític delimitat per les estructures imperials. No podem oblidar que, en línies generals, la seva actuació a Orient obtingué importants èxits com foren la coronació a Roma del rei armeni Tirídates o el fet que, tal com afirma Suetoni, després de la seva mort, els legats del rei part Vologès demanessin amb molta insistència que fos venerada la memòria de Neró (*Neró*, LVII, 3). Aquesta actitud de l'emperador envers l'exterior creiem que, d'alguna manera, estigué influenciada per Sèneca que, tot i que segurament no tingué un paper directe en la política bèl·lica, aportà del seu ideari polític un seguit de concepcions ja presents en el *De Clementia*.

78. El relat més complet d'aquests fets ens l'ofereix Cassi Dió (*HR*, LXII, 1, 1). Curiosament, entre les causes de l'inici del conflicte considera el fet que Sèneca exigí el retorn d'un seguit de quantiosos préstecs que havia concedit a britans amb l'objectiu d'enriquir-se encara més. Per tant, de nou s'incideix en la hipocresia i baixa condició moral del filòsof, sense oblidar que, sens dubte, Dió és la font més contrària a la figura de Sèneca.

Conclusions

Durant tot aquest article hem intentat veure fins a quin punt es podria afirmar que existia una teoria política de Sèneca i si realment aquesta tingué quelcom a veure amb allò que des d'antic es coneix com a *quinquennium Neronis*; és a dir, els cinc primers anys de govern de Neró, que segons les fonts estarien marcats pel bon govern gràcies a la influència sobre l'emperador del propi Sèneca i del prefecte del pretori Burrus. Un cop arribats a aquest punt podem plantejar un seguit de conclusions.

En primer lloc, al voltant de la teoria política de Sèneca, hem vist que sí que es pot arribar a trobar un corpus o ideari de caire polític. Un ideari polític que no trobem expressat de forma doctrinària en una obra en concret sinó que està repartit en els diversos tractats i escrits de Sèneca. Ara bé, si alguna obra aporta informació sobre aquest aspecte és el *De Clementia*, pel seu caràcter pedagògic i pel seu destinatari: el propi Neró. En ella, Sèneca intenta transmetre a l'emperador un seguit de principis ètico-morals per tal d'establir un govern just que doni una imatge correcta als seus súbdits i que legítimi el manteniment del seu poder absolut. Per tant, la intenció de les ensenyances polítiques de Sèneca era més aviat de tipus pragmàtic i utilitari; és a dir, atorgar a Neró un seguit d'eines que li permetessin convertir-se en un monarca respectat i, així, posar les bases sòcio-polítiques per poder portar l'Imperi Romà pel bon camí. La principal i més important d'aquestes eines era la clemència.

En segon lloc, per poder entendre l'aplicació de possibles mesures polítiques d'influència senequiana durant aquests primers cinc anys, cal veure que el concepte mateix de *quinquennium Neronis* parteix d'una visió estàtica i fossilitzada de les fonts sobre el govern de Neró. Un govern que és presentat clarament bipartit, caracteritzat per uns primers anys de direcció justa i moderada i una segona part de descontrol i caos polític degut a la conversió de l'emperador en un vertader tirà. Hem vist com aquesta visió s'hauria de matisar i que, realment, ni els primers cinc anys de govern foren una etapa daurada, ni els següents suposaren un gir tan radical. Neró dugué a terme accions correctes i de fina visió política al llarg de tot el seu regnat, mentre que els vicis i desviacions que afectaren la seva actitud política estaven ja presents des que era ben jove. Per tant, la divisió dins del regnat de Neró només cobra sentit en relació al major o menor control directe que exercí del poder polític. Aleshores, podríem veure una primera etapa marcada per una important influència d'un seguit de personatges destacats dins de l'escena política romana com la seva mare Agripina, Burrus o el propi Sèneca, mentre que posteriorment arribaríem a una segona etapa caracteritzada per una desaparició de bona part d'aquests satèl·lits polítics i per l'inici d'un govern molt més personal i autocràtic. Aquest canvi no es podria veure de forma clara fins ben bé l'any 61⁷⁹ i, especialment, l'any 62, en què mor Burrus i Sèneca inicia el seu procés de retirada de la política.

79. Allò que E. Cizek denomina "*le tournant de l'année 61*". E. CIZEK. *L'époque...*, p. 134 i ss.

En tercer lloc, a l'hora d'intentar veure la influència de la teoria política senequiana en els primers anys del govern de Neró, hem de tenir en compte les característiques de les nostres fonts (Suetoni, Tàcit i Cassi Dió principalment) i entendre que tots ells eren força contraris a la figura de Neró, de tal manera que en molts casos oferien una visió voluntàriament esbiaixada i pejorativa de les actuacions de l'emperador juli-claudi i, fins i tot en el cas de Dió, de Sèneca⁸⁰. Un cop vist això, resseguint aquestes fonts trobem tot un seguit d'indicis que assenyalen com el *De Clementia* i les seves premisses estigueren força presents dins aquests primers anys de govern. Partint de l'obvietat que suposa una influència de la ideologia senequiana sobre Neró en qualitat de tutor i principal conseller, sí que trobem que hi ha diversos aspectes com el judicial, econòmic o de la mateixa política externa neroniana on es poden trobar elements d'aquesta teoria de la clemència. Així, sembla que Neró inicialment intentà seguir aquests preceptes polítics senequians o, com a mínim, intentà donar mostres al seu *magister* que s'esforçava a seguir la seva ideologia. Ràpidament, però, Neró començarà a desenvolupar una ideologia política pròpia derivada en part del despotisme oriental i que s'anirà incrementant a mesura que Sèneca vagi allunyant-se del tron i perdent influència en les decisions polítiques. D'aquesta manera, la caiguda política de Sèneca⁸¹ marcarà la fi de l'aplicació de la ideologia present en el *De Clementia* i un progressiu procés d'alliberament de l'emperador Neró que derivarà en aquesta creixent tendència autocràtica i que conduirà als resultats coneguts per tots: d'una banda, el suïcidi de Sèneca l'any 65, induït pel propi Neró, i, en darrera instància, la mort del propi Neró i l'inici de la guerra civil de l'any 68 d.C. que suposarà el començament d'una nova etapa dins l'Imperi sota el govern de la dinastia flàvia.

Bibliografia

- ANDRÉ, J.M. "Sénèque et l'impérialisme Romain". *L'idéologie de l'impérialisme Romain*. París: Les Belles Lettres, 1974, pp. 19 – 31.
- AREILZA, J.M. "Sèneca político". *Lucio Aneo Séneca. La interioridad como actitud y conciencia moral. Una investigación documental de su obra y pensamiento*. Documentos A, 7, 1994, pp. 114 – 115.
- BLÄNSDORF, J. "Seneca. Über Macht und Menschlichkeit". *Humanismus*

80. Una visió tant negativa d'aquest emperador que, per força, ha de ser relativitzada i matisada. De fet, també existeix una tendència historiogràfica que pretén descarregar Neró de la pesada llosa històrica de ser considerat un dels pitjors emperadors de l'Imperi i a la que especialment hi contribuïren els autors cristians, en considerar-lo la imatge de l'anticrist. Com a millor exemple d'aquest intent de restaurar la imatge històrica de Neró *vid.*: M. FINI. *Nerone, duemila anni di calunnie*. Milà: Arnoldo Mondadori Editore, 1993.

81. Una caiguda política accentuada per les constants crítiques dels seus múltiples enemics polítics. Així, Sèneca arribarà a ser acusat públicament de ser un pederasta, un explotador, avariós, de viure en el luxe excessiu, etc. Per tant, retornem a les crítiques d'hipocresia al filòsof que es donaren tot al llarg de la seva vida i que, en certa manera, es poden comprendre si tenim en compte que fou un dels personatges més rics i influents de la seva època, acumulant una fortuna immensa i col·locant familiars i amics en diversos càrrecs públics. Tot i això, quan demanà el retirament de la política a Neró, li oferí renunciar a tota la seva fortuna. Per als detalls sobre l'aspecte biogràfic de l'autor cordovès, *vid.*: P. VEYNE. *Seneca. Una introducción*. Barcelona: Marbot Ediciones, 2007, pp. 15 – 64.

- und Politik. Stuttgart: Hrsg. Von E. Olshansen, 1983, pp. 103 – 151.
- CASSI DIÓ. *Storia romana (Libri LVII – LXIII)*. Milà: Biblioteca Universale Rizzoli, 1999.
- CHAMPLIN, E. *Nerón*. Madrid: Turner, 2003.
- CIZEK, E. *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*. Leiden: Brill, 1972.
- CIZEK, E. *Neron*. París: Fayard, 1982.
- CODONER, C. “La expresión del poder en Séneca” *Seneca, uomo politico e l'età di Claudio e di Nerone. Atti del Convegno Internazionale*. Bari: Edipuglia, 2003, pp. 55 – 88.
- CONDE, E. *La sociedad romana en Séneca*. Murcia: Universidad de Murcia, 1979.
- CONTRERAS, R. *Séneca, preceptor de Nerón (Estudio histórico-crítico de la paideia séneca-neroniana)*. Córdoba: Museo Arqueológico de Linares, 1959.
- DÍAZ, A. “Séneca, un estoicismo pragmático”. *Séneca dos mil años después*. Córdoba: Publicaciones de la Universidad de Córdoba, 1997, pp. 17 - 36.
- FEARS, J.R. “Nero as the Viceregent of the Gods in Seneca’s *De Clementia*”. *Hermes*, 103, 1975, pp. 486 – 496.
- FINI, M. *Nerone, duemila anni di calunnie*. Milà: Arnoldo Mondadori Editore, 1993.
- FONTÁN, A. “La monarquía de Séneca”. *Estudios sobre la Antigüedad. Homenaje al profesor Santiago Montero Díaz. Gerión*, Anejos 2, 1989, pp. 219 - 245.
- GARCÍA, E. “La implantación política del pensamiento de Séneca”. *Hispania Antiqua*, XIV, 1990, pp. 139 – 149.
- GIARDINA, A. “Storie riflesse: Claudio e Seneca”. *Seneca e il suo tempo. Atti del Convegno Internazionale di Roma – Cassino*. Roma: Salerno Editrice, 2000, pp. 59 – 90.
- GRIFFIN, M.T. *Nerone*. Torí: Società Editrice Internazionale, 1994.
- GRIFFIN, M.T. *Seneca, a philosopher in politics*. Oxford: Clarendon Press, 1976.
- LEE TOO, Y. “Educating Nero: a reading of Seneca’s Moral Epistles”. *Reflections of Nero*. Londres: Duckworth, 1994, pp. 211 – 224.
- MALASPINA, E. “La teoría política del *De Clementia*: un inevitable fallimento?”. *Seneca, uomo politico e l'età di Claudio e di Nerone. Atti del Convegno internazionale*. Bari: Edipuglia, 2003, pp. 139 – 158.
- MANGAS, J. *Séneca o el poder de la cultura*. Madrid: Debate, 2001.
- MARTÍN, M.A.F. “Séneca en contexto: un cordobés en la Roma Imperial”. *Lucio Aneo Séneca. La interioridad como actitud y conciencia moral. Una investigación documental de su obra y pensamiento*. Documentos A, 7, 1994, pp. 40 - 51.
- MORTUREUX, B. “*De Clementia*”. *ANRW*, 36.3, 1989, pp. 1639 – 1685.
- MORTUREUX, B. *Recherches sur le De Clementia*. Brussel-les: Latomus, 1973.
- POCIÑA, A. “Finalidad político-didáctica de las tragedias de Séneca”. *Emerita*, 44, 1976, pp. 279 – 302.

- PRIETO, F. "El pensamiento político de Séneca". *Revista de Occidente*, 147, 1975, pp. 274 – 291.
- ROCA, I. "Elementos de teoría política en Séneca". *Séneca dos mil años después. Actas del Congreso Internacional Conmemorativo del Bimilenario de su nacimiento*. Córdoba: Publicaciones de la Universidad de Córdoba y Obra Social y Cultural Cajasur, 1997, pp. 159 – 168.
- RODRÍGUEZ, H. "El pensamiento de Séneca". *Folia Humanistica*, 14, 1976, pp. 769 – 789.
- ROPER, T.K. "Nero, Seneca and Tigellinus." *Historia*, XXVIII, 1979, pp. 346 – 357.
- SALMON, E.T. *A History of the Roman World. From 30 BC. to AD. 138*. Londres & Nova York: Routledge, 1968 (Reimp. 1991).
- SÈNECA, L.A. *Sàtira de la mort de Claudi (Apocolocintosi)*. *La Clemència*. Barcelona: La Magrana, 2002.
- SÈNECA, L.A. *Sobre la clemencia*. Madrid: Tecnos, 1988.
- SORENSEN, V. *Seneca. The humanist at the court of Nero*. Chicago: The University of Chicago Press, 1984.
- SUETONI. *Vida dels dotze Cèsars. Neró*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1969.
- TÀCIT. *Annals*. Barcelona: Fundació Bernat Metge (1968).
- VEYNE, P. *Seneca. Una introducció*. Barcelona: Marbot Ediciones, 2007.
- WILLIAMS, G. "Nero, Seneca and stoicism in the Octavia". *Reflections of Nero*. Londres: Duckworth, 1994, pp. 178 – 195.

JOAN OLLER GUZMÁN
 Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana
 [joan.oller@uab.cat]

[article acceptat per a la seva publicació
 el 10 de novembre de 2009]